

Отже, виходячи із результатів, що представлені в табл. 2, бачимо, що для всіх опитаних позаформальних груп характерний доброзичливий тип взаємовідносин.

Проаналізувавши літературу та дані, що були отримані в результаті дослідження, можна зробити висновок, що явного ієрархічного розподілу в позаформальних підліткових групах не існує. Це можна пояснити тим, що основний інтерес об'єднує підлітків, вони намагаються вдосконалювати себе, вчать та розвивають один одного, вони рівні в своїй групі і це їх власний вибір.

Також нами не було зафіксовано прояву булінгу в таких групах; це можна пояснити тим, що добровільний вибір групи не змушує підлітка терпіти та зустрічатися з однолітками які йому не подобаються. Підлітки об'єднані ідеєю та традиціями певної культури, для них це спосіб життя.

Важливим фактом є те, що внутрішньогрупові правила – це результат підліткових висновків та ініціатив, а не нав'язані дорослими інструкції.

Безконтрольність та самоорганізація підлітків виявилась більш ефективною ніж задана система шкільних відносин. В даних групах немає сенсу застосовувати санкції, вирішення конфліктів відбувається за рахунок творчих проявів (творчої конкуренції) або за допомогою посередників (інших учасників). Також важливим моментом в позаформальній системі відно-

син є те що в конфлікт втручається вся група з ціллію конструктивного вирішення проблемного питання. Тобто, цінністю для позаформальних груп є не лише культура до якої вони належать, а і сам склад групи, дружні міжособистісні відносини.

Середні показники за шкалами тесту Т. Лірі є помірними та поведінка в позаформальних групах адаптивна, тому в таких групах виникнення булінгу майже неможливе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божович Л. І. Проблеми формування особистості: психологічні праці / Л. І. Божович. – М.; Вороніж : Ін-т практичної психології, 1995.
2. Волков Б. С. Вікова педагогіка / Б. С. Волков. – М.: ЕКМОС, 2004.
3. Кабаченко Т. С. Психология управления : Учебное пособие / Т. С. Кабаченко. – М.: Педагогическое общество России, 2000.
4. Кон И. С. / И. С. Кон // Семья и школа. – 2006, № 11.
5. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
6. Павленок П. Д. Основы социологии и политологии / П. Д. Павленок, Е. В. Куканов – М.: Форум, Инфра-М, 2007.
7. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом / В. П. Пугачев. – М., 2003.
8. Lane D. A. The Impossible Child, Stoke-on-Trent / D. A. Lane. – Trentham Books, 1990.
9. Olweus D. Bully/victim problems among schoolchildren: basic facts and effects of a school based intervention programme / D. Olweus // The Development and Treatment of Childhood Aggression / K. Rubin & D. Pepler (eds). – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.16

Кифа Анастасія, аспірант,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БУЛЛИНГА В НЕФОРМАЛЬНЫХ ПОДРОСТКОВЫХ ГРУППАХ

Прогрессирующая отчужденность, повышенная тревожность, духовное опустошение подростков приводит современную молодежь к цинизму, чрезмерной жестокости и агрессивности. Довольно часто поднимается вопрос буллинга в школьной среде, с каждым годом количество научных работ растет, но вопрос буллинга в неформальных и неформальных группах, остается недостаточно изученным.

Неформальные подростковые группы могут влиять на подростка как положительно так и отрицательно. Именно в таких группах у подростков есть возможность проявить себя и завоевать авторитет. Достаточно часто подростки у которых по определенным причинам не сложились положительные формальные отношения с другими подростками в рамках школы, является достаточно успешными с точки зрения социальных отношений в неформальных подростковых группах.

Невозможно решить проблему буллинга локально только в рамках школы, необходим принципиально новый и комплексный подход к решению проблемы проявления буллинга в различных подростковых группах.

Ключевые слова: буллинг, неформальные группы, неформальные группы, формальные группы, подростковые группы.

Kifa Anastasia, post-graduate,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC BULLYING IN NONFORMAL TEENAGE GROUPS

The progressive alienation, increased anxiety, spiritual desolation modern teenagers leads young people to cynicism, excessive violence and aggression. Quite often raised questions bullying in the school environment, every year the number of scientific publications is growing, but the question bullying in non-formal and informal groups are poorly understood.

Non-formal groups of teenagers can affect teenager both positively and negatively. It is in these groups of teenagers have the opportunity to prove themselves and gain prestige. Quite often, teenagers who for some reason have not established formal positive relationships with other teenagers in the school is very successful in terms of social relations in non-formal teenage groups.

Bullying problem can not be solved locally only in the school, needed a completely new and comprehensive approach to the problem of display bullying in various teen groups.

Keywords: bullying, informal groups non-formal group, formal group, teen group.

УДК: 159.923.2

Олександра Когут, канд. психол. наук,
Донецкий юридический институт МВС України, Кривий Ріг

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена дослідженню моделей адаптації особистості у кризовому суспільстві в аспекті розвитку психологічної культури особистості.

Ключові слова: світогляд, внутрішній конфлікт, соціальний невроз, мотиви, духовні цінності, смисли, переживання, ідеї, гармонічний розвиток, навички соціальної поведінки, особистісний ріст, рефлексивне мислення, нереклексивне споглядання.

Актуальність обраної теми є очевидною, адже політичні, соціальні, економічні, цивілізаційні зміни формують ряд проблем, успішне розв'язання яких потребує

розвитку нових особистісних якостей необхідних для адаптації людини у кризовому суспільстві. Зміни, перш за все, впливають на формування невизначеності

© Когут Олександра, 2017

власних шляхів розвитку (К. Хорні) [12, с. 133]. Невизначеність, відсутність чіткої системи поглядів на події, що відбуваються сприяють переживанню кризи на різних рівнях буття особистості.

Хаотичність явищ у суспільстві суб'єктивно сприймається як криза нормативних уявлень про відносини особистості й суспільства. Економічна криза розглядається як конфлікт між бідними та багатими верствами населення. Цивілізаційну кризу сучасні науковці вбачають у спрямуванні до глобалізації, адже спільнота, що продуктивно розвивається не повинна перевищувати дев'ять мільйонів осіб (С.В. Ковальов) [1]. Кінець цивілізації пов'язують із технічною революцією, зокрема з такими явищами як "інтернет-війна", "ефект 25 кадрів" в засобах масової інформації [1]. Етнічна криза – це непорозуміння спільнот з різними ментальностями (частіше проявляється в політичних поглядах). Особистісна криза проявляється як внутрішній конфлікт, невроз й може бути результатом вищеозначених криз. Щоб сформувати певні уявлення про наявні моделі адаптації особистості у сучасному соціально-культурному просторі науковці застосовують термін "психологічна культура особистості" [6, 7].

Внаслідок цього **метою** дослідження є теоретичний аналіз класичних теорій та сучасних концепцій, виокремлення складових "психологічної культури особистості" та пошук моделей самоорганізації особистості у кризовому суспільстві.

Аналіз класичних теорій, останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що результатом неадаптованої до сучасного суспільства особистості в психологічному вимірі можуть бути різні форми прояву неврозів. За В.Н. М'ясищевим, основні форми неврозів (неврастенія, істерія та невроз нав'язливих станів) можуть трактуватися як зафіксовані особливості окремих механізмів хворобливого сприймання і переробки життєвих труднощів, які переживає особистість [6, с. 19]. Аналіз наукової літератури дозволяє нам зрозуміти співвідношення основних форм неврозів з психологічними конфліктами [12]. Дезорганізація особистості має зв'язок із порушеними стосунками особистості з іншими ("теорія стосунків" В.Н. М'ясищева, "теорія конструктивних неврозів" К. Хорні [12], "міжособистісна теорія психіатрії" Г.С. Салівана [12], "теорія поля" К. Левіна [12] та ін).

Особистісний рівень кризи нами розглядається з точки зору змін, які відбуваються в самій особистості під впливом нестабільності соціальної ситуації. У загальному розумінні тут можна говорити про невротичну особистість, ознаками якої є: підвищення тривожності, актуалізація специфічних негативних захистів, невротик підозрілий, не відрізняє щирість від нещирості, ригідний, постійно страждає, у нього порушені стосунки з іншими, що виражається у внутрішньому конфлікті, порушенні рівноваги та у викривленні структури характеру. Невротичні конфлікти позбавляють невротика можливості свободи вибору. Він проявляє непослідовність у діях, протиріччівість у поведінці, хворобливу залежність, нав'язливі ідеї та характер потреб. В основі конфліктної поведінки покладено внутрішні заборони, які жорстко обмежують його у стосунках з іншими, в самореалізації; в "Я-концепції" переважає неусвідомлена тенденція оцінювати себе з тим, що про нього думають інші та занижена самооцінка.

Невроз може бути результатом кризи. Але, може бути й навпаки, риси важкого характеру формуються задовго до неврозів. За К. Хорні, базальні типові характери невротиків проявляються в мотивації: "до людей", "від людей", "проти людей" [12, с. 128]. Невротична людина реагує на ситуацію по-іншому. Внутрішні заборони, що ле-

жать в основі неврозів змінюють відношення невротика до себе та до інших. Невирішені конфлікти блокують розвиток. Рух "до людей" є поступливим, ним керує пошук любові. Рух "проти всіх" властивий агресивним людям, якими керує потреба "вижити" в дарвінівському сенсі, вона спонукає їх прямо проявляти владу, часто вони мають садистські нахили, схильні до суперництва ("необхідно робити це краще за інших"), керуються потребою експлуатувати інших ("що я можу оримати від цього"); вони прагнуть перемагати, робота для них засіб досягнення мети, вона не приносить задоволення, почуття витісняють, адже вони заважають їм на шляху до успіху.

Егоїзм та орієнтація на корисні цінності формують невротичну особистість, яку описав Е. Фром [12, с. 131]. На його думку, відчуження, як форма неврозів, вказує на нездатність захиститися від світу та адаптуватися в ньому. Тому адаптується за рахунок інших людей: садистська особистість експлуатує, принижую, приносить біль; вона прагне злиття без цілісності, єдності за рахунок підкорення, проявляючи псевдоєдність. Рух "від людей", що сприяє відчуженню, проявляється в напружених стосунках із іншими, втеча від контакту, що сприяє внутрішньому росту; їм притаманні втрата зв'язку із самими собою, емоційна дистанція між собою і людьми, хоча ззовні вони ладять з людьми, уникають суперництва, ними керує потреба в незалежності, вони уникають обов'язків, хочуть жити наодинці, ніякі зміни не повинні зачепити його особистість, встановлює велику дистанцію між собою і аналітиком [12].

Структурною основою неврозів є внутрішній конфлікт. Внутрішній конфлікт – частина як здорової так і невротичної особистості. Різниця в тому, що конструктивний конфлікт усвідомлюється особистістю й сприяє її розвитку, а невротичний часто є несвідомим й спонукає до ускладнення невротичної ситуації. Описати внутрішній конфлікт можна по-різному: як протиріччя між структурами, що виражають інстинктивну природу особистості (Ід) та культурну (Супер Его) за З. Фрейдом [12, с. 45]; як зіткнення між потребами внутрішньо-протирічливих станів особистості таких, як стан Дитини, що прагне діяти за принципом "хочу" та можливостями задовольнити їх, виражених станом Батька, що керується принципом "необхідності", за Е. Берном [2, 3]; як конфлікт між "Я" і зовнішнім світом, що викликає різкий жорсткий самоконтроль, цинізм, витіснення сумнівів, втрату моральних цінностей, за К. Хорні [12]; як порушення рівноваги між свідомим та несвідомим, за К.Г. Юнгом [12].

Іншим виявом соціальної нестабільності є різке посилення соціальної стратифікації, розподіл різних соціальних верств за двома основними критеріями – етнічної належності і матеріальної забезпеченості. Нерівномірний рівень матеріального забезпечення сприяє формуванню економічної кризи, яка на рівні особистості проявляється як фрустрація бідних верств населення, адже люди не можуть задовольнити "вітальні потреби" (життєвонеобхідні), що сприяє зростанню рівня агресивної поведінки. Наведемо деякі статистичні дані дослідження різних форм агресивної поведінки серед студентів Криворізького національного університету. За результатами опитування 77 респондентів у 2014–2015 рр. за опитувальником Басса–Дарки отримано такі показники: прояв фізичної агресії для самозахисту вище норми у 24,67 % опитованих студентів; вербальної агресії – вище норми у 28,57 % опитованих студентів; непрямой агресії (злі жарту, насмішки, наклепи, плітки) та агресія ні на кого не спрямована (невпорядковані прояви гніву, що проявляються у криках, битті кулаками по столу, тупанні ногами) – вище норми у 15,58 % опитованих; негативізм

(опозиційна манера в поведінці від пасивного супротиву до активної боротьби проти звичаїв, що встановилися і законів, спрямована, за звичай, проти авторитетів або керівництва) – негативізм вище норми у 25,97 % опитуваних; роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при найслабшому збудженні (грубість, запальність, образливість, різкість) вище норми у 11,68 % опитуваних; підозрілість проявляється в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до впевненості в тому, що інші люди планують і вчиняють шкоду – вище норми у 44,77 % опитуваних; образа (прояв заздрощів і ненависті до оточуючих за дійсні й вигадані дії) – вище норми у 49,35 % опитуваних; почуття провини або аутоагресія виражає можливі переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що вчиняє зло, а також відчуває докори совісті – вище норми у 40,25 % опитуваних студентів. За шкалами "підозрілість", "почуття образи" та "провина" опитувані отримують найвищі показники агресивної поведінки.

Фрустрація, разом із конфліктами, процесами фізіологічного зросту та погрозами становлять чотири джерела напруги, які спонукають особистість до оволодіння новими способами редукції напруги, що є можливим завдяки таким методам як ідентифікація та зміщення (допомагають вирішити конфлікти, фрустрації та тривоги), за З. Фрейдом [12, с. 56].

На рівні суспільної свідомості економічна стратифікація суб'єктивно переживається як криза соціальних цінностей та ідеалів, зокрема ідеалів справедливого суспільного устрою. Цінності є базовими умовами для формування смислів особистісного буття, відповідь на питання "навіщо?" та "за ради чого?" (навіщо жити, навіщо це робити, навіщо діяти тощо), вони сприяють мотивації особистості. Особистість у наш час страждає від втрати смислу, за В. Франклом, людина без смислу це людина без власних ідей, незацікавлена у власній самореалізації, часто такі люди схильні до уникнення реальності, що проявляється у залежності від комп'ютерних ігор (втеча до віртуальної реальності, де може легше досягнути якогось успіху), у виборі неправильних цінностей (орієнтація тільки на матеріальне збагачення), люди часто забувають про духовні цінності (людяність, порядність, душевність, гармонійний розвиток). Така людина легко втрачає смисл життя, їй нецікаво жити; формується екзистенціальна фрустрація, яка сприяє розвитку "ноогених неврозів", за В. Франклом. Якщо їх вірно зрозуміти, то можна спрямувати енергію в конструктивне русло [10].

На соціально-психологічному рівні, тобто на рівні групи, предметом обговорення обраної теми є соціальні ситуації, в яких конкретна соціальна група керується нормативною моделлю поведінки відносно мети і результату своєї діяльності. Кризи сучасного суспільства ускладнюють ситуацію соціального вибору, прийняття соціальних норм, процес соціалізації в цілому. Ситуація вибору пов'язана з селективністю інформації необхідної для самозросту, свободою щодо керування власним процесом життєдіяльності та відповідальністю перед собою та іншими. Свобода вибору здійснюється на основі розвинутої рефлексивності особистості, адже вибір означає прийняти свідомо рішення, що є можливим за умов розуміння та розбірливості в ситуації. Відповідальність – це етична прерогатива особистості, яка вказує на розвинену духовність особистості.

Криза сучасного суспільства полягає також у недостатньо створених соціально-культурних умовах для самореалізації особистості. Вжити можна і в умовах концтабору, а от щоб нормально жити та розвиватися необхідно створювати спеціальні умови. У ситуації виживання та постійних змін особистість, здебільшого

приспосовується та стає конформною, а в ситуації оптимального розвитку особистість адаптується, зростає, самореалізується, розвиває світогляд, який допомагає їй бути повноцінною особистістю у суспільстві.

Для кожного часу є характерною певна специфіка неврозів і відповідно до них формувалися різні психотерапевтичні напрями. "Конструктивна теорія неврозів" К. Хорні спрямована на реальну інтеграцію особистості. На її думку, зміна умов, в яких сформувалися неврози сприяють вирішенню проблем невротичного характеру [12]. К.Г. Юнг розглядав невроз як знак певної вищої сили, що вказує на необхідність внутрішньоособистісного росту, адже невроз розвивається під дією внутрішньої сили, шлях виходу якої блокується недорозвинутою свідомістю особистості; його подолання є можливим через активцію несвідомого та його асиміляцію із свідомим досвідом. Комплекс може вести себе як самостійна особистість із власним менталітетом та рухом, він може захопити особистість і застосовувати психіку у власних цілях (як жага до влади над Наполеоном) [12, с. 84].

З. Фрейда та У. Джеймса поєднувало те, що вони вважали особистісний ріст найважливішим поняттям, від якого залежить здібність людини існувати в заданих умовах. З. Фрейда цікавили більше індивідуальні аспекти "Я", як клініцист він робив акцент на уявленні про самого себе; у світлі такої позиції інтерес людини до інших розумівся як ефективний засіб краще зрозуміти власні проблеми, бажання, тривоги і досягнути поставлених цілей. Інтереси У. Джеймса і його послідовників стосувалися взаємовідношень людини з іншими за ради адаптації до інших [4, с. 293].

Логотерапія В. Франкла – більше філософія, ніж техніка. В наш час філософи вказують на необхідність розвитку світоглядних наук. У сучасній психологічній науці для визначення дійсності, смислової картини світу застосовується термін "психологічна культура особистості". Психолог С.Б. Кузікова виокремлює філософський зміст даного поняття й пов'язує його з процесами самореалізації, особистісного росту та способами організації поведінки і психологічного досвіду у формах світоглядного осмислення дійсності, смислової картини світу або моделі [6]. О. В. Мотків досліджував інструментальну, технологічну частину психологічної культури особистості [7]. Він також вважає, що психологічна культура це високий рівень якості самоорганізації і саморегуляції різних видів життєдіяльності, виражений у схемах поведінки. На його думку, особи з вищим рівнем розвинутості психологічної культури вміють добре управляти своїми функціональними станами, підтримувати позитивний настрій, хороше самопочуття і свою життєву активність, вони в цілому задоволені своїм життям, тому що напружували і засвоїли систему конструктивних способів, умінь самопізнання, спілкування, саморегуляції емоцій і дій, творчого пошуку, ведення справ і саморозвитку, своїх прагнень з урахуванням внутрішніх потреб, можливостей та особливостей навколишнього середовища.

Психологічна культура, поряд з оптимальним способом життя і розвиненими духовними цінностями, забезпечує стійке гармонійне функціонування особистості. Але гармонійний цілісний розвиток особистості повинен йти одночасно зі становленням й інших аспектів загальної культури, і, в першу чергу, моральної і естетичної культури. В побудові конкретних планів і дій одночасно беруть участь всі рівні особистості, як початковий психобіологічний, так і рівень оперативного Я, і самий "високий" рівень духовних орієнтацій і цінностей. Ще малодослідженим є зв'язок психологічної культури і морального обличчя особистості, яке проявляється у

красі вчинків. Головний акцент у розвитку психологічної культури юнаків сучасні психологи роблять на формуванні рефлексивного мислення [6, с. 1–3]. О.В. Мотків у методиці "Психологічна культура особистості" виокремлює її інструментальну складову, у формі вмінь, які є необхідними для успішної та ефективної самоорганізації особистості у сучасному соціокультурному просторі: чітко усвідомлювати і розуміти себе, свої бажання, свій характер; уважно слухати іншого, не втрачаючи нитки його роздумів; гнучко керувати своїм настроєм, бажаннями і діями; сміливо пробувати себе в новій справі, в нових ситуаціях; розумно планувати свій час, роботу з урахуванням умов і своїх можливостей; регулярно займатися саморозвитком; знаходити психологічні причини свого настрою, своїх помилок; зберігати спокійну мову і ясну голову в конфліктних ситуаціях; культурно, прийнятно для інших людей, виражати негативні прагнення та емоції (наприклад, агресію тощо); створювати оригінальні ідеї, незвичайні образи; точно виконувати обіцянки і ділові угоди; підтримувати хороший стан, розвиток душевних і фізичних сил; усвідомлювати своє призначення, життєвий шлях; ясно і впевнено висловлювати свої думки; швидко реагувати на поганий стан і знаходити способи його поліпшення; практично здійснювати свої нові ідеї, створювати нові прийоми роботи; доводити важливу справу до кінця, віддавати сили в основному головним цілям; самостійно долати шкідливі звички і розвивати позитивні.

Недостатньо вивченими залишаються іраціональні структури психологічної культури особистості, які за В. Франклом є нерелексивними методами саморозвитку. Так, культурними детермінантами розвитку смислу є іраціональні структури психіки особистості. До таких В. Франкл відносить совість [10, с. 38]. Совість занурена в глибини несвідомого є структурою "духовного несвідомого" [10, с. 97]. Вона допомагає приймати людині екзистенційні рішення нерелексивного походження, на основі несвідомого, тому совість носить ознаки іраціональності. Якщо свідомість особистості спрямована на те, що вже існує, то совість спрямована на те, що необхідно усвідомити, те, чого немає, але те, що повинно бути й здійснюється в акті споглядання завдяки інтуїції. Совість як інтуїтивна функція може бути осі: слова: індивідуалізм, колективізм, культурні вдяки стражданню людина може змінитися та стати цілісною, вважав В. Франкл [10]. Цілісність особистості можна знайти у вищих проявах особистості, які за А. Маслоу займають найвищі ступені потреб: потреба в повазі, пізнавальні потреби, естетичні потреби і потреба в самоактуалізації [12]. Така особистість відкрита світу й виходить за межі самої себе, що вказує на її здатність до самотрансценденції. Особистість орієнтована тільки на досягнення вітальних потреб не схильна напружуватися за ради творчості; вона шукає збудження і задоволення; орієнтація на смисл і цінності – елементи здорової особистості. Бути особистістю означає бути в світі, мати відношення з іншими. Завдяки осягненню смислів є можливими самоактуалізація та щастя особистості, за Ш. Бюлер.

Щоб допомогти особистості набути необхідної інтеграції К.Г. Юнг застосовував психотерапію сутності. Об'єктом його психотерапії виступає "тінь", для адаптації в соціумі її необхідно випустити назовні і прийняти; самість, за К.Г. Юнгом, – це об'єднуючий центр; "тінь" є проєкцією того, з чим або з ким особистість бореться. В інтегрованій особистості "тінь" поєднується із "персоною" – особистістю (те, що демонструється іншим) [12, с. 98].

У результаті експериментальних досліджень сучасними психологами виявлено, що високий рівень психологічної культури залежить від наявності позитивних психологічних захисних механізмів, від гармонійності, від загального рівня культури, психологічного благополуччя особистості, від гнучкості переключення, самодисципліни, спонтанності, значимо корелює з їх "духовною задоволеністю"; люди з розвинутою психологічною культурою вище оцінюють свої функціональні психічні стани: самопочуття, настрої, загальну активність, а також задоволеність життям, ніж особи з низьким рівнем психологічної культури. Доведена можливість цілеспрямованого розвитку і саморозвитку ПК в особистісних групових тренінгах. Перспективні шляхи подальшого розвитку ПК особистості полягають у знайденні її зв'язку з духовними цінностями особистості (моральними, естетичними, пізнавально-творчими) [7, с. 1–3].

На думку Я.В. Чапак, поняття "психологічна культура" допомагає описати та зрозуміти психологічні умови подолання дезінтеграції ціннісних систем особистості в період кризи певного типу культури. Індивідуальна психологічна культура не може розглядатися за межами контексту тієї культури, в якій людина виросла, живе. Поняття "базисна психологічна культура" розглядається як системне багатоконпонентне утворення. Воно може бути розкрито з точки зору наступних основних аспектів: гносеологічного, процесуально-діяльнісного, суб'єктивно-особистісного. У гносеологічному аспекті це виокремлені у філософії, культурології компоненти культури: нормативність соціальної поведінки, її рольові функції, соціальні очікування; психологічні знання; значення, що виявляються в образах, умовних знаках, жестах і словах, одязі; цінності як уявлення про ідеал: бажаний і нормативний. Процесуально-діяльнісний аспект аналізу психологічної культури визначається колом і змістом завдань, які потрібно навчитися вирішувати особистості та організації діяльності щодо засвоєння. У суб'єктивно-особистісному аспекті аналізу ті компоненти, які об'єктивно представлені в культурі, характеризуються тим, що стали надбанням особистості, присвоєні суб'єктом стосунків. Культура розглядається нею як досягнення особистістю деякої гармонії, яка дає їй соціально-стійку, продуктивну включеність у суспільне життя та працю, а також емоційний комфорт [13, с. 227].

Г. Гарднер, досліджуючи множинні інтелекти особистості, дійшов висновку, що саме символи і символічні системи, які можуть виражати звуки, настрої, почуття, пов'язують інтелектуальні задатки і сформовану культуру особистості. Опираючись на появлення символічних здібностей в онтогенезі особистості, Гарднер виокремлює чотири етапи адаптації у суспільстві: вік немовляти (набуття навиків, що є основою для подальшого розвитку символів та виявлення деяких символічних дій); раннє дитинство від двох до п'яти років (набуття навиків роботи з цілим рядом символічних систем); шкільний вік (вдосконалення навичок в деяких сферах символізації, які цінуються в даній культурі); в юнацькому та зрілому віці (досягнення вдосконалення в застосуванні символів, вміння передавати символічне знання, створювати оригінальну символічну продукцію) [4, с. 355].

Соціально-психологічна криза виникає внаслідок відмінностей в ментальності людей, яка ускладнює можливість зрозуміти один одного. Відомо, що лісоруб, ботанік та художник в одному лісі побачать три різні ліси. Маквіні описує чотири типи реальностей, які відповідають чотирьом типам адаптації особистості у суспільстві: в "унітарній реальності" особистості, що живе за моделлю "Вживання" світоглядною основою є

правила і принципи; вони діють "проти людей", за К. Хорні, основною стратегією досягнення щастя є аскеза – мінімізація потреб; в "сенсорній реальності" світоглядною основою є раціональність, факти, докази, логічність, ефективність, вигода, безпринципність; їх розвиток спрямовано "від людей" за рахунок реалізації здібностей шляхом споглядання; у "соціальній реальності" цінностями є поступливість, почуття, взаємовідношення, що надають можливість рухатися "до людей"; у "містичній реальності" світогляд формується на основі наявності ідей і можливостей їх реалізувати, головними цінностями є свобода, незалежність, що розвиваються "поза людьми" на основі споглядання [4].

Термін "невротичний" не можна зрозуміти без врахування культурних умов виникнення неврозу. Поняття про те, що є нормою видозмінюється в різних культурах. Якщо відомими є ті культурні умови в яких ми живемо, відкриваються перспективи для кращого розуміння неврозів. Культурні фактори впливають на психологічні стани особистості. Культурний контекст в лікуванні неврозів застосовували Г.С. Саліван, К. Хорні, В. Франкл [12]. Хоч невроз це відхилення від норми, але люди можуть відхилятися від загальноприйнятих зразків, не страждаючи від цього. Відомо, що невротик сам стоїть у себе на шляху, тому що він тривожний і сформував негативні форми соціального самозахисту, що є результатом погано адаптованої до умов суспільства особистості. Тому перед психотерапевтом та психологом сьогодні є важливою відповідь на питання: як ми можемо адаптувати людину?

Даний світ занадто складний, якщо ми його спростуємо, тоді формується шлях "деградації" – "психопатологічний підхід", за С.В. Ковальовим [4]. "Інтенсифікація діяльності" як адаптація – підхід, що вказує на зміну кількості без зміни якості життя людини. "Спеціалізація" як форма адаптації до сучасного світу – це орієнтація на певну область особистісного зросту, розвиток здібностей, зверхздібностей, які необхідно актуалізувати. Більш досконалою вважається модель адаптації орієнтованої на "розширення свідомості особистості", на розвиток "космічної" (гармонійної) свідомості; моральність допомагає увійти у вищі стани несвідомого. У перекладі з грецької "космос" означає гармонія внутрішнього і зовнішнього світу. Особистість повинна розширити власну свідомість до рівня гармонійного співіснування в світі з іншими; за Арістотелем дана гармонія буття відображена в терміні "діанойя свідомості" ("Я" в порядку, "Ти" в порядку, "Усі Ми" в порядку, "Бог" в порядку).

С.В. Ковальов виділяє чотири стадії адаптації: до-соціальну, соціальну, постсоціальну і надсоціальну. На досоціальній стадії не розділяються суспільні цінності; її завдання – адаптація до світу на рівні присосування та виживання; на соціальному рівні формується орієнтація на інших – "я буду як ви"; постсоціальний рівень – система смислів, яку в рамках соціалізації набути неможливо, самореалізуватися на даному рівні означає знайти те, що потрібно собі; надсоціальний рівень – самоздійснення – головною основою світогляду є "я любий та врахування думки інших" на шляху до "дао" (змінюються потреби) [4].

Культура і час – по різному інтерпретують ті чи інші зразки поведінки. Культурні умови визначають певні форми неврозів. Основою таких неврозів є різні форми заборони. Заборона на отримання задоволення в культурі взагалі: від роботи, від відношень з людьми. Для кожної культури притаманний свій тип неврозів. М. Мід довела, що в деяких культурах взагалі відсутні неврози. В циклічній культурі неврозів немає. В сучасній культурі час є дискретним: теперішнє, минуле й майбутнє, тому

люди є невротичними. Е. Фром розробив метод застосування культурних факторів у лікуванні неврозів, ним є формування настанов на продуктивну діяльність [12]. В протилежність симбіотичному зв'язку зріла особистість любить, зберігаючи власну цілісність. На його думку, чим більше особистість знає та розуміє, тим більше вона любить та досягає в процесі творчого єднання зі світом. Що є досяжним через стан зосередженої медитації – активної діяльності душі. Діяльність внутрішніх сил незалежна від змін у зовнішньому світі. Особистість, яка мотивується пристрастями, орієнтована не на любов. Любити означає давати, а не отримувати. Любов – це діяльнісна стурбованість. Відповідальність – добровільний акт, відповідь на нужди інших; бути відповідальним означає турбуватися про іншого, за душевні потреби іншого. Повага означає бути уважним, спостерігати, усвідомлювати його індивідуальність, бути зацікавленим в тому, щоб людина розвивалася по своєму, а не заради слугування цілям іншого. У зрілої людини повинен бути розвинутий комплекс настанов, що допомагає в продуктивній діяльності. Зріла особистість звільняється від образу матері й батька та формує внутрішню свідомість своїх батьків.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на основі проведеного психологічного аналізу ми дійшли висновку про те, що поняття "психологічна культура особистості" це, перш за все, світогляд особистості, її "мікрокосм", який відображає світ "макрокосм" й вміщає вищеозначені складові, необхідні для гармонійної адаптації особистості у світі. Чим вищий рівень самоорганізації особистості у суспільстві тим гармонійніший її розвиток і високий рівень адаптації. Подальші дослідницькі розробки необхідно спрямовувати, на нашу думку, на пошук та розробку практичних методів розвитку гармонійного світогляду особистості як вищої форми адаптації особистості у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баксанский О.Е. Когнитивный образ мира: монография / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М.: РООИ "Реабилитация", 2010. – 224 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Берн Э.; пер. с англ. – Минск: ПРАМБЕР, 1992. – 384 с.
3. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия / Э. Берн. – СПб.: Издательство "Братство", 1992. – 224 с.
4. Гарднер Г. Структура разума / Г. Гарднер. – М.: ООО И. Вильямс, 2007. – 512 с.
5. Коломинский Я. Л. Психологическая культура – условие и цель деятельности психолога / Я.Л. Коломинский // Психология. – Минск, 2000. – № 2(19). – С. 4–19.
6. Марков С. Основные принципы творческой вицереджальной вищої освіти / С. Марков // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Вип. 185. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 44–53.
7. Кузікова С.Б. Психологічний тренінг як засіб активізації процесів особистісного саморозвитку / С.Б. Кузікова // Актуальні проблеми психології. Том X. Ч. 5 / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2008. – 608 с. – С. 291–299.
8. Мотків О.В. Психологічна культура в мозаїці особистості [Електронний ресурс] / О.В. Мотків – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_SSN_2009/Psihologia/51550.doc.htm.
9. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления / В.В. Петухов // Вестник Московского Университета: сб. науч. тр. – М., 1984. – № 4. – С. 13–20.
10. Тітов І.Г. Психологічні аспекти світогляду особистості / І.Г. Тітов // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 11. – С. 2–5.
11. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл; пер. с англ. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.
12. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Педагогика, 1993. – 144 с.
13. Холл К. Теория личности / К. Холл, Л. Гарднер; пер. с англ. И.Б. Гриншпун. – М.: ЗАО Изд-ство ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.
14. Чапрак Я.В. Психологічна культура педагога [Електронний ресурс] / Я.В. Чапрак. – Режим доступу: <http://psychologis.com.ua/2-399.htm>
15. Шихи Г. Возрастные кризисы: ступени личностного роста / Г. Шихи. – СПб.: Издательство "Ювента", 1999. – 260 с.
16. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: сборник / К.Г. Юнг; пер. с англ. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.16

Когут Александра, канд., психол. наук,
Донецкий юридический институт МВД Украины, Кривой Рог

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ В КРИЗИСНОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена исследованию моделей адаптации личности в кризисном обществе в аспекте развития психологической культуры личности.

Ключевые слова: мировоззрение, внутренний конфликт, социальный невроз, мотивы, духовные ценности, смыслы, переживания, идеи, гармоничное развитие, навыки социального поведения, личностный рост, рефлексивное мышление, нерефлексивное созерцание.

Kohut Alexandra, Phd,
Donetsk Law Institute, Kryvyi Rih

PSYCHOLOGICAL CULTURE OF THE PERSON IN CRISIS SOCIETY

The article is devoted to the study of models of personality adaptation in a crisis society in the aspect of development of psychological culture of personality.

Keywords: world, inner conflict, social anxiety, motives, spiritual values, meanings, experiences, ideas, harmonious development, social behaviours, personal growth, reflective thinking, areflexive contemplation.

УДК: 159.922.8

Тетяна Коломієць, канд. психол. наук, асист.
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЙНОЇ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглядається емпатійна міжособистісна взаємодія як одна з перспективних форм співіснування особистості у діаді "Я – Інший". Презентуються результати емпіричного дослідження інтегральної емпатії та емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. Аналізуються вікові, ґендерні та динамічні особливості досліджуваного феномену.

Ключові слова: ґендерні особливості, емпатія, емпатійність, емпатійна міжособистісна взаємодія, ранній юнацький вік, зрілий юнацький вік.

Постановка проблеми. З актуалізацією антропоцентричного підходу в сучасній науці все більшої популярності набувають дослідження феноменів емпатії, толерантності, чуйності, проникливості, емоційного інтелекту тощо. Прагнення науковців розвивати гуманістичну спрямованість суспільства в цілому та особистості зокрема, акцентування уваги на цінності особистості Іншого, необхідності розуміння та прийняття унікальності та неповторності його внутрішнього світу у крайніх випадках може призводити до знецінення власної індивідуальності, нівелювання своїх потреб, інтересів, прагнень. У цьому контексті надзвичайно важливим постає розвиток найбільш оптимальних форм співіснування у діаді "Я – Інший". Досить потужним потенціалом такого співіснування, на наш погляд, володіє емпатійна міжособистісна взаємодія.

Таким чином, **метою** праці є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження типологічних особливостей емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці.

Результати теоретичного дослідження. Аналіз та узагальнення основних теоретичних підходів до феномену емпатії (Т. П. Гаврилова, Л. П. Журавльова, Х. Кохут, К. Роджерс, І. М. Юсупов) та її проявів у процесі міжособистісної взаємодії (Л. Н. Джрнзян, Н. Ф. Каліна, С. О. Колот, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова, Т. А. Рябовол), показав, що емпатія, пронизуючи кожен елемент останньої, здатна впливати на специфіку кожного конкретного міжособистісного контакту. Дана специфіка визначається рівнем емпатійності – психологічною якістю особистості, що визначає міру її проникнення в суб'єктивну реальність Іншого та осягнення її. Особливості даного впливу обумовлюються рівнем розвитку емпатійності суб'єктів міжособистісної взаємодії. Залежно ж від того була актуалізованою емпатія під час міжособистісного контакту чи ні будь-яка міжособистісна взаємодія може бути **емпатійною** або **неемпатійною**.

Під емпатійною взаємодією розуміється випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короточасний, вербальний або невербальний, прямий або опосередкований особистісний контакт двох людей, під час якого актуалізується емпатія хоча б одного з суб'єктів взаємодії. Актуалізовані форми емпатії [1] обумовлюють реалізацію одного з семи видів емпатійної міжособистісної взаємодії: перервана, еґоцентрична, суб'єктоцентрична, намірова, сприяюча, альтруїстична та дисонансна [3]. У процесі активізації найбільш розвинених форм емпатії відбувається взаємопроникнення внутрішніх світів суб'єктів емпатійного процесу без порушення їх цілісності та самобутності, що й обумовлює вибір найбільш продуктивних форм взаємодії.

Методика та організація дослідження. Для дослідження рівня розвитку інтегральної емпатії та видів емпатійної міжособистісної взаємодії застосовувалася проєктивна методика Л. П. Журавльової "Тест на емпатію для підлітків та юнаків" [2]. Дослідженням було охоплено 226 осіб юнацького віку. З метою підвищення рівня репрезентативності вибірки досліджувались представники різних навчальних закладів Житомирської області, що навчаються за різними напрямками підготовки.

Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою програми Statistica 6.0.

Результати та їх обговорення. Для аналізу результатів дослідження інтегральної емпатії у юнацькому віці усі респонденти були об'єднані у три групи:

- низькоемпатійних, до яких ми віднесли тих, хто за результатами діагностики має низький і дуже низький рівень розвитку інтегральної емпатії. Для останніх притаманними є прояви відкритої агресії, злорадства, злості, роздратування, байдужості до оточуючих, що репрезентуються у формі дисонансних та індиферентних емпатійних відносин. Низький рівень розвитку емпатії характеризує досліджуваного як схильного до встановлення пасивних, нестійко-негативних еґоцентричних емпатійних відносин, які виникають у результаті співпереживання;

© Коломієць Тетяна, 2017